

**ՓԻԼՍՈՓՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ**

ԳԱԳԻԿ ՍՈՂՈՍՈՆՅԱՆ

Մարդաբանական հարցն այն ժամանակ հնչեց, երբ լուծարվեց Տիեզերքի և մարդու նախասկզբնական պայմանագիրը, և մարդն զգաց, որ ինքն այս աշխարհում միայնակ օտարական է: Տիեզերքի այդ պատկերի փլուզումը և, հետևաբար, դրա հուսալիության ճգնաժամն առաջացրեցին անօգնական, տնանկ և ըստ այդմ ինքն իր համար խնդրահարույց մարդու մասին հարցադրումները:

Մարտին Բուրեր

Մարդու ընտրությունը միշտ վախճանաբանական հեռանկար ունի, քանզի մարդկային պատմության ընթացքը և նրա վերջաբանը կախված են այն բանից, թե նա որ ճանապարհով կգնա՝ կյանքի՞, թե՞ մահվան: Քաղաքակրթությունն աստիճանաբար մոտենում է գայթակղություններով լեցուն, սակայն խիստ վտանգավոր մի սահմանագծի, որից անդին չվերահսկվող ուժերի ազդեցությունը մարդու համար կարող է ճակատագրական լինել: Պահն է սթափվելու: Այս առնչությամբ անուրանալի են փիլիսոփայական մարդաբանության դերն ու նշանակությունը:

Փիլիսոփայական մարդաբանության մեջ տարբերակվում են երկու ուղղություններ՝ փիլիսոփայամարդաբանական էսենցիալիզմ և էկզիստենցիալիզմ: Էսենցիալիստական փիլիսոփայական մարդաբանությունը հետազոտում է մարդու հարաբերությունը բնության, հասարակության, մշակույթի, իսկ էկզիստենցիալիստական փիլիսոփայական մարդաբանությունը՝ մարդու հարաբերությունը Աստծո, ուրիշի և ինքն իր հետ: Ներկայացվում են փիլիսոփայական մարդաբանության առարկան, խնդիրները և գիտական կարգավիճակը: Հիմնավորվում է այն գաղափարը, որ վաղ է մոռացության մատնել և հրաժարվել փիլիսոփայական մարդաբանության հետազոտական հարուստ գործիքակազմից: Քննական վերլուծության արդյունքում հեղինակը եզրահանգում է, որ մարդու մեջ կան այնպիսի դրական որակներ, որոնք զարգացնելով և որոնց վրա հենվելով՝ հնարավոր է կատարելագործել սոցիալական միջավայրը և միջանձնային հարաբերությունները: Դրա համար անհրաժեշտ է զարգացնել մարդու մասին հենց իր իսկ գիտելիքները, հաշվի առնել իրականացվող տնտեսական, սոցիալական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների մարդաբանական տեսանկյունները:

Բանալի բառեր – փիլիսոփայական մարդաբանություն, մարդաբանական փիլիսոփայություն, փիլիսոփայամարդաբանական էսենցիալիզմ, փիլիսոփայամարդաբանական էկզիստենցիալիզմ, պոստմոդեռնիզմ, վիրտուալ ռեալության փիլիսոփայություն, թերիանտրոպիա, տրանսհումանիզմ, սպամարդկայնացում, էսկապիզմ

Մասնագիտական գրականության մեջ «փիլիսոփայական մարդաբանություն» եզրույթը սովորաբար օգտագործվում է հետևյալ երեք իմաստներով.

1) Որպես փիլիսոփայական գիտելիքի ավանդական համակարգ, որը նվիրված է բնութենական և սոցիալական պատմության մեջ մարդու տեղի և դերի հիմնախնդիրների քննական վերլուծությանը: Այս իմաստով ըմբռնված «փիլիսոփայական մարդաբանությունը» ինտելեկտուալ մտքի եվրոպական պատմությունում կապվում է անտիկ աշխարհի մեծ մտածող Մոկրատեսի անվան հետ, ում ստեղծագործությամբ ազդարարվում է փիլիսոփական անդրադարձի անցումը բնության կեցությունից դեպի մարդու կեցություն: Այս իմաստով «փիլիսոփայական մարդաբանության» առանձնահատկությունն այն է, որ այն փիլիսոփայական գիտելիքի համակարգում պաշտոնական կարգավիճակ (ինչպես գոյաբանությունը կամ իմացաբանությունը, բարոյագիտությունը կամ գեղագիտությունը դասական փիլիսոփայության մեջ) չունի: Մարդու մասին անդրադարձները ներառված են եղել դասական փիլիսոփայության այլ բաժիններում:

2) Որպես մարդու և աշխարհում նրա կեցության մասին փիլիսոփայական գիտելիքի ինքնուրույն բաժին: «Փիլիսոփայական մարդաբանությունը» այս մեկնաբանմամբ դիտարկվում է որպես մասնագիտացված հետազոտական գործունեություն՝ իր բավականաչափ հստակ ուրվագծված առարկայով, կայացած ավանդույթներով և ճանաչողության յուրահատուկ ծրագրերով, գնահատման օբյեկտիվ չափանիշներով և ստացված գիտելիքների դասակարգմամբ ու ամրագրմամբ: Այս վարկածի համաձայն՝ XIX դարի վերջի և XX դարի սկզբի բեկումնային ժամանակաշրջանում (երբ, ինչպես Օսիպ Մանդելշտամն է ասում, «գելիստոլոգների դարում» մարդը փորձում է ինքն իրեն ճանաչել ու հասկանալ) «փիլիսոփայական մարդաբանությունը» դառնում է այսպես կոչված «մարդաբանական հեղաշրջման» արժեքախմաստային արտահայտությունն ու վկայությունը:

3) Որպես համախոհների խումբ, որն ստացել է «փիլիսոփայական մարդաբանության դպրոց» անվանումը: Այդ դպրոցի հիմնադիրներ, գերմանացի փիլիսոփաներ Մաքս Շելերը և Հելմուտ Պլեսները, նրանց հետևորդներ Առնոլդ Գելենը, Էրիխ Ռոտհակերը և Միքայել Լանդմանը հայտարարեցին մարդու մասին մեր գիտելիքների ճգնաժամը: Նրանք արձանագրեցին հետևյալ պարադոքսալ իրավիճակը: Գոյություն ունեն մետաֆիզիկայի պատմություն, բնափիլիսոփայության պատմություն, գիտական, բարոյագիտական և գեղագիտական մտքի պատմություն-

ներ, բայց ամենահետաքրքիր, ուսանելի և մարդուն ամենից մոտ, այսինքն՝ իր իսկ՝ մարդու փիլիսոփայության պատմություն չի ստեղծվել: Այդ դպրոցի ներկայացուցիչները որոշեցին բնագիտական և փիլիսոփայական գիտելիքների համադրմամբ ստեղծել մարդու ֆենոմենի համակողմանի և համալիր հետազոտման նոր գիտակարգ՝ (*philosophia prima*) փիլիսոփայական մարդաբանությունը¹:

Համադրելով «փիլիսոփայական մարդաբանություն» եզրույթի վերոգրյալ հիմնական իմաստային մեկնաբանությունները՝ դժվար չէ նկատել, որ սրանք միմյանց ամենին չեն հակասում, սակայն, ըստ իս, ընդունելին երկրորդ մեկնաբանությունն է, համաձայն որի՝ փիլիսոփայական մարդաբանությունը ժամանակակից փիլիսոփայության այն բաժինն է, որտեղ առաջադրվում և քննարկվում են մարդկային կեցության հիմնարար խնդիրները: Բանն այն է, որ փիլիսոփայամարդաբանական խնդրակարգը, համանուն դպրոցից զատ, հետազոտվել է նաև «կյանքի փիլիսոփայության», նեոթոմիզմի, պերսոնալիզմի, թեյարդիզմի, մարքսիզմի և նեոմարքսիզմի, ֆրոյդիզմի, նեոֆրոյդիզմի և էկզիստենցիալիզմի փիլիսոփայական համակարգերում:

Այսպիսով, փիլիսոփայական մարդաբանությունը մարդու մասին գիտելիքների յուրահատուկ համակարգ է, որի առանձնահատկությունները պայմանավորված են հետևյալ հանգամանքներով:

Առաջին՝ փիլիսոփայական մարդաբանության խնդիրը մարդու ֆենոմենի համալիր հետազոտությունն է, այն չի սահմանափակվում միայն մարմնական, հոգեկան, տնտեսական, սոցիալական կամ այլ խնդիրների (ինչը բնորոշ է մարդու մասին մասնավոր գիտություններին) հետազոտությամբ: Մարդու ֆենոմենի զուտ բնագիտական կամ հասարակագիտական ուսումնասիրության (ըստ էության ռեդուկցիայի) դեպքում, որքան էլ որ մենք հագեցած լինենք մարդու մասին մարմնակազմական, ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական կամ սոցիոլոգիական մանրակրկիտ գիտելիքներով, կունենանք ոչ թե բազմաչափ ու հակասություններով լեցուն իրական մարդու՝ վերելքներում վեհ, անկումներում նսեմ, ամբողջական, դրամատիկ պատկերը, այլ նրա թերատ, հատվածական պատկերը:

Երկրորդ՝ փիլիսոփայամարդաբանական մոտեցման համար հատկանշական է ուսումնասիրվող երևույթների էութենական ճանաչողության փիլիսոփայության ներակա (իմպլիցիտ) ձգտումը: Մարդու հետազոտության հենց այդ մոտեցումն է բնորոշ փիլիսոփայական մարդաբանությանը: «Մարդու ուսումնասիրությամբ զբաղվող և օրավուր աճող մասնավոր գիտությունները, - նկատում է Մաքս Շելերը, - ավելի շուտ թաքցնում են մարդու էությունը, քան բացահայտում այն»²: Փիլիսոփայական մարդաբանությունը ձգտում է իմաստավորել մարդկային կեցության «սահմանային», մետաֆիզիկական հիմունքները:

¹ Ст'ю Гуревич П. С. Человек многоликий // Это человек: антология, М., 1995, էջ 13–15:

² Шелер М. Положение человека в Космосе // Проблема человека в западной философии: антология / под общ. Пед. Ю. Н. Попова, М., 1988, с. 31.

Երրորդ՝ փիլիսոփայական մարդաբանությունը ձգտում է համատեղել մարդու մասին տեսական և էմպիրիկ գիտելիքները, ներդաշնակեցնել մարդու էության և գոյության տարբեր իրավիճակներում դրա դրսևորման առանձնահատկությունների մասին կենսադիրքորոշումները: Այս խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է ապավինել մարդուն ուսումնասիրող բնագիտական և սոցիալ-հումանիտար գիտակարգերից ստացված գիտելիքներին, ինչը փիլիսոփայական մարդաբանությանը թույլ է տալիս խուսափել խիստ տեսականացման ծայրահեղություններից և բնագիտականի ու փիլիսոփայականի համադրմամբ անդրադառնալ մարդկային կեցության խորախորհուրդ, էկզիստենցիալ խնդիրներին:

Չորրորդ՝ փիլիսոփայական մարդաբանությունը կապված է աշխարհայացքային հիմնախնդիրների քննարկման հետ, որոնց լուծումն անմիջականորեն պայմանավորված չէ գործնապաշտական (պրագմատիկ) և օգտապաշտական (ուտիլիտար) նշանակություն ունեցող գիտելիքների նվաճումներով: Կյանքի իմաստի, մահվան ու անմահության, ազատության ու պատասխանատվության, ցավի ու տառապանքի հիմնախնդիրները մարդու համար կարևոր ու նշանակալի են այնքանով, որ դրանց մասին խորհրդածությունները միշտ էլ անհատական բնույթ ու պայմանավորվածություն ունեն: Հենց այդ խորհրդածություններն են արթնացնում, հղկում ու կատարելագործում ինքնագիտակցությունը, մղում ինքնորոնման ու էութենական ինքնաճանաչման:

Եվ վերջապես՝ հինգերորդ՝ փիլիսոփայական մարդաբանության առանձնահատկությունն այն է, որ այն սկզբունքորեն պլյուրալիստական է: Ինչպես ողջ փիլիսոփայության, այնպես էլ փիլիսոփայական մարդաբանության մեջ ճշմարտությունը ոչ ոք չի կարող մենաշնորհել: Ճիշտ հակառակը, փիլիսոփայական մարդաբանության հիմնարար խնդիրներից յուրաքանչյուրը, պայմանավորված մտածողի փիլիսոփայական այս կամ այն դպրոցի կամ ավանդույթի հետևորդը լինելու հանգամանքով, ստեղծում է ամենաբազմազան բացատրությունների ու մեկնաբանությունների լայն ասպարեզ: Այդ առանձնահատկությամբ փիլիսոփայական մարդաբանությունը տարբերվում է կրոնական մարդաբանությունից և մարդու մասին գիտելիքների բնագիտական համակարգերից:

Ինտելեկտուալ մտքի պատմության մեջ փիլիսոփայական մարդաբանության առարկան առաջինը հստակորեն ձևակերպել է Իմանուիլ Կանտը: Նրա համոզմամբ՝ մարդը «ճանաչողության ամենագլխավոր առարկան է», քանի որ «նա ինքն իր վերջին նպատակն է»³: Որոշակի իմաստով Կանտի փիլիսոփայությունը մարդաբանական է, քանի որ այն կոչված է պատասխանելու ոչ միայն փիլիսոփայական մարդաբանության, այլև ողջ փիլիսոփայության համար կարևորագույն երեք հարցերի.

³ Кант И. Сочинения. В 6 т., т. 3, М., 1963-1966, с. 351.

1. «Ես ի՞նչ կարող եմ իմանալ», այսինքն՝ ինչպիսի՞ն են մարդու ճանաչողական հնարավորությունները (աշխարհի նկատմամբ վերաբերմունքի ճանաչողական տիպ),

2. «Ես ի՞նչ կարող եմ անել», այսինքն՝ ի՞նչ է անհրաժեշտ անել մարդ լինելու և արժանապատվորեն ապրելու համար (աշխարհի նկատմամբ վերաբերմունքի պրակտիկ տիպ),

3. «Ի՞նչի վրա կարող եմ հույս դնել», սա հարց է արժեքների և իդեալների մասին (աշխարհի նկատմամբ վերաբերմունքի արժեքային տիպ)⁴:

«Չուտ բանականության քննադատության» մեջ ձևակերպելով այս հարցերը՝ XVIII դարի 90-ականների սկզբին Կանտն անհրաժեշտ համարեց դրանք հավելել վերջին՝ չորրորդ հարցով՝ «Ի՞նչ է մարդը»: Ըստ էության, Կանտն այն եզրակացությանը հանգեց, որ չորրորդ հարցը ներառում է առաջին երեքը, և ըստ այդմ փիլիսոփայական բոլոր գիտակարգերը «հանգում են մարդաբանությանը»⁵: «Մարդաբանությունը, ըստ երևոյթին, այն հիմնական դիրքավորումն է, – իրավացիորեն նկատում է Միշել Ֆուկոն, – որը Կանտից մինչև մեր օրերն ուղղորդում և առաջնորդում է փիլիսոփայական միտքը»⁶:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ փիլիսոփայական մարդաբանությունը և մարդաբանական փիլիսոփայությունը հոմանիշներ են: Իր ծագման առաջին իսկ օրերից փիլիսոփայությունը գործ է ունեցել մարդու բնության ու էության, աշխարհում նրա տեղի ու դերի մասին հիմնահարցերի հետ: Խնդիրն այն է, որ պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում կարելի էր վերլուծել են մերթ հոգևորի ու մարմնականի հարաբերակցության հիմնահարցերը, մերթ մարդու իմացական կամ ստեղծագործական կարողությունների իմաստավորումները, իսկ պատմության ճգնաժամային փուլերում՝ էկզիստենցիալ հարցադրումները: Ուստի չի կարող գոյություն ունենալ զուտ փիլիսոփայամարդաբանական առանձնահատուկ մեթոդ: Մարդուն, հաշվի առնելով նրա սուբյեկտիվությունը, կամքի ազատությունը, ազգային պատկանելությունը, շահերն ու պահանջումները, դրանց իրացման հնարավորությունները, կարելի է տարբեր տեսանկյուններից ուսումնասիրել: Ըստ այդմ կարող են ստեղծվել փիլիսոփայամարդաբանական տարբեր կառուցակարգեր: Իրականում գոյություն ունեն բազմաթիվ «փիլիսոփայական մարդաբանություններ», քանի որ ի՞նչ է մարդը, ինչպե՞ս և հանուն ինչի՞ նա պետք է ապրի հարցերը պատմական, սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական տարբեր հանգամանքներում կարող են ունենալ բազմաթիվ և տարատեսակ պատասխաններ:

«Փիլիսոփայական մարդաբանություն» եզրույթը որոշ հեղինակներ օգտագործում են լայն և նեղ իմաստներով⁷: Լայն իմաստով այն ներա-

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 661:

⁵ **Կանտ Ի.** Трактаты и письма, М., 1980, с. 332.

⁶ **Ֆուկո Մ.** Слова и вещи: Археология гуманитарных наук. М., 1977, с. 362.

⁷ Տե՛ս **Մոտորինա Լ. Ե.** Философская антропология: учебное пособие для вузов. М., 2003, էջ 54:

ռում է բոլոր այն մարդաբանական ուսմունքները, որոնք նվիրված են մարդու բնության, էության և կոչման հիմնախնդիրների հետազոտությանը: Նեղ իմաստով այն վերաբերում է XX դարի գերմանական հայտնի ուղղության գործունեությանը: Բայց նման ընկալման դեպքում խնդրակարգի հետազոտական շրջանակներից դուրս են մնում մարդաբանական այնպիսի հեղինակավոր ուղղություններ, ինչպիսիք են էկզիստենցիալիզմը և պերսոնալիզմը, որոնք վերաբերում են ոչ թե մարդու (անձի) էության, այլ գոյության մասին փիլիսոփայական անդրադարձներին: Նկատենք նաև, որ այստեղ փիլիսոփայական գիտելիքի համակարգում հստակորեն չեն սահմանվում փիլիսոփայական մարդաբանության՝ որպես առանձին փիլիսոփայական գիտակարգի տեղն ու դերը:

Ըստ ամենայնի, առավել հիմնավոր և ընդունելի է այն գաղափարը, համաձայն որի՝ փիլիսոփայության պատմության ողջ ընթացքն ունեցել է փիլիսոփայական գիտելիքի մարդաբանականացման հստակ միտում: Դրա վկայությունն է մարդու էության մասին Պլատոնի, Արիստոտելի, Սպինոզայի, Լայբնիցի գոյաբանական մարդաբանությունը, Բեկոնի և Դեկարտի իմացաբանական մարդաբանությունը, փիլիսոփայության բացահայտ մարդաբանականացումը Կանտի ուսմունքում, Շոպենհաուերի, Նիցշեի, Հայդեգերի և էկզիստենցիալիզմի այլ ներկայացուցիչների արտաիմացաբանական մարդաբանությունը, բնականաբար նաև XX դարի գերմանական փիլիսոփայական մարդաբանությունը⁸: Ունիվերսալ գիտություն լինելու Շելերի գաղափարը մոռացվում է: Ձևավորվում են բազմաթիվ նոր մարդաբանություններ՝ մշակութային, սոցիալական, քաղաքական, կրոնական, մանկավարժական, պատմական, հոգեբանական և այլն⁹: Ինտելեկտուալ շրջանակներում այժմ լայնորեն քննարկվում է մարդու մասին միասնական գիտություն ստեղծելու անհրաժեշտության գաղափարը¹⁰:

Միանշանակ չէ նաև փիլիսոփայական մարդաբանության առարկայի ընկալումը: Ամենատարածվածը Շելերի սահմանումն է, ով փիլիսոփայական մարդաբանությունը բնութագրում է որպես «մարդու էության և էութենական կառուցվածքի մասին»¹¹ գիտություն: Բայց բանն այն է, որ փիլիսոփայական մարդաբանության մեջ տարբերակվում են երկու ուղղություններ՝ փիլիսոփայամարդաբանական էսենցիալիզմ և էկզիստենցիալիզմ: Առաջինի գոյաբանական տարբերակման հիմքում փիլիսոփայական ռեալիզմն է, երկրորդի հիմքում՝ նոմինալիզմը: Առաջին ուղղությանը վերաբերող ուսմունքների (այդ թվում և Շելերի ուսմունքի) հետազոտության առարկան ցեղային յուրահատկությունների տեսանկյունից բնութագրվող և միայն իրեն բնորոշ էութենական հատկանիշներ

⁸ Տե՛ս **Никитин Е. П.** Об одной тенденции в развитии философии // Вопросы философии, 2001, № 10:

⁹ Տե՛ս **Смирнов С.А.** Современная антропология // Человек, 2004, № 1, 2, 3:

¹⁰ Տե՛ս **Борзенков В. Г.** Единая наука о человеке за пределами редукционизма // Человек, 2011, № 2:

¹¹ **Шелер М.** Человек и история, **Шелер М.** Избранные произведения, М., 1994, с. 70.

րով օժտված և մնացած այլ արարածներից տարբերակվող մարդն է (Էսենցիալիզմ): Երկրորդ ուղղությանը վերաբերող ուսմունքների հետազոտության առարկան գոյութենական սուբյեկտիվ դրսևորումների ողջ բազմազանությամբ օժտված ներհակասական կոնկրետ մարդ-անհատն է (Էկզիստենցիալիզմ): Այսպիսով, փիլիսոփայական մարդաբանության կազմում, ակնբերաբար, կան երկու մարդաբանություններ՝ էսենցիալիստական և էկզիստենցիալիստական: Շեյերի սահմանումը վերաբերում է միայն առաջինին:

Ըստ երևույթին, իրավացի կլինի փիլիսոփայական մարդաբանության առարկան սահմանել դեռևս Արիստոտելից սկսած, իսկ XIX դարում Հեգելի կողմից ստեղծագործաբար զարգացրած «ձև», «մատերիա», «էություն», «հարաբերություն» և «հատկություն» կատեգորիաների օգնությամբ: Ստագիրիտի փիլիսոփայությունում սուբստանցիա անվանվող յուրաքանչյուր իր բաղկացած է մատերիայից (բնություն) և ձևից (էություն): Հեգելի փիլիսոփայական համակարգում «իրերը բաղկացած են տարբեր նյութերից կամ մատերիաներից», «երևույթը էությունն է իր գոյության մեջ», «երևույթի ճշմարտությունը էական հարաբերությունն է», «իրի հատկությունները դրսևորվում են հարաբերություններում»: Մարդը գոյատևում է հարաբերություններում, որտեղ էլ դրսևորվում է նրա էությունը: Բայց այն, թե ինչպես է այն դրսևորվում, կախված է մարդու արտաքին և ներքին ակտիվությունից: Հարաբերություններում մարդն արարում է ինքն իրեն, իր էությունը:

Այսպիսով, էսենցիալիստական փիլիսոփայական մարդաբանությունը հետազոտում է մարդու հարաբերությունը բնության, հասարակության, մշակույթի, իսկ էկզիստենցիալիստական փիլիսոփայական մարդաբանությունը՝ մարդու հարաբերությունը Աստծո, ուրիշի և ինքն իր հետ: Փիլիսոփայական մարդաբանության ըմբռնման առնչությամբ օգտագործելով այս դիալեկտիկան՝ այն կարելի է սահմանել որպես մարդու բնության և էության մասին ուսմունք (տեսություն), որը դրսևորվում է մարդու՝ բնության, հասարակության, Աստծո, անդրանցականի (տրանսցենդենտալի), ուրիշի և ինքն իր հետ հարաբերություններում: Դրանք մարդկային կեցության այն առանցքային հիմունքներն են, կեցության այն ունիվերսալ մոդուսները, որոնք մարդուն մարդ են դաձրել և մարդ պիտի պահեն: Փիլիսոփայական մարդաբանության առարկայի նման ըմբռնման դեպքում պարզ կդառնա այն հարցը, թե ինչու են մարդաբանությունները ստորաբաժանվում ֆիզիկականի (կենսաբանականի), սոցիալականի (պատմականի), մշակութայինի, կրոնականի, հոգեբանականի և այլն:

Այսպիսով, փիլիսոփայական մարդաբանությունը գոյի յուրահատուկ տեսակի՝ մարդու ծագման, նրա ֆիզիկական, սոցիալական և հոգեվոր կեցության անդրանցական (տրանսցենդենտալ) և էկզիստենցիալ հիմունքները հետազոտող փիլիսոփայական գիտակարգ է:

Ելնելով փիլիսոփայական մարդաբանության առարկայի նման սահմանումից դասական փիլիսոփայական մարդաբանության¹² շրջանակներում մարդու ֆենոմենը քննարկվում է չորս տեսանկյուններից.

1) մարդու հետազոտությունը ցեղային յուրահատկությունների տեսանկյունից, որոնցով նա տարբերվում է մնացյալ բոլոր արարածներից (բանականություն, առանձնահատուկ պահանջումներ և շահեր, կյանքի իմաստ և մահ),

2) մարդու հետազոտությունը արտամարդկայինի հետ հարաբերությունների տեսանկյունից (բուսական և կենդանական աշխարհ, երկրային և տիեզերական տարերքներ, կեցության մեզա և միկրոմակարդակներ, աստվածաբանական, անդրանցական և էզոթերիկական խնդիրներ),

3) միջանձնային շփումների և «մարդ-մարդ» հարաբերությունների վերլուծություն (միջանձնային հաղորդակցություն, անհատական փոխգործակցության միջնորդներ, հուզական-արժեքային վիճակների նկարագրություն, կեցության էկզիստենցիալներ և այլն),

4) մարդու ներաշխարհի վերլուծություն (մարդկային Ես-ի հիմնախնդիրներ, կրքերի պայքար, ուրախության և տխրության վիճակներ, գիտակցության հոսք և այլն)¹³:

Մարդու ուսումնասիրության առաջին երկու տեսանկյունները ամենից առաջ վերաբերում են կեցության ցեղային, իսկ մյուս երկուսը՝ անհատական մակարդակին: Ճիշտ է, սրանց միջև անանցանելի սահմաններ չկան, նկատենք, սակայն, որ ցեղային մարդու ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է դրսևորել վերացական-անդեմ մոտեցում, մինչդեռ անհատական մարդու ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է մշակել տեսական-փիլիսոփայական մասնավոր հայեցակարգեր: Դրանց միջոցով հնարավոր կլինի ներկայացնել անձնական կյանքի այնպիսի համընդհանուր էկզիստենցիալ իրավիճակներ, որոնք կարող է վերապրել ցանկացած ոք: Էկզիստենցիալ իրավիճակներ առաջանում են ոչ միայն գոյության ծայրահեղ, սահմանային պայմաններում, այլև ամենօրյա, առտնին կյանքում: Մարդկային կյանքի բոլոր իրադարձություններն ընթանում են այս երկու բևեռների դրամատիկ միջակայքում:

Ամփոփելով փիլիսոփայական մարդաբանության շրջանակներում քննարկվող հարցերի այս շարքը՝ նկատենք, որ այսօր կարծես արժեզրկվում է բուն իսկ փիլիսոփայական մարդաբանություն եզրույթը:

---

¹² Որպես տեխնոլոգիական զարգացման և քաղաքակրթական փոխակերպումների անընդհատ հոսքի արձագանք և դրանց ի պատասխան՝ այժմ ձևավորվում է ոչ դասական մարդաբանությունը՝ հիմնախնդիրների հարուստ բազմազանությամբ և դրանց հետազոտության նոր, երբեմն ապամարդկային թվացող լուծումներով: Այդ մասին տե՛ս **Гуревич П. С.** Классическая и неклассическая антропология: сравнительный анализ, М., 2018:

¹³ Տե՛ս **Золотухина-Аболина Е. В.** Философская антропология, 2-е изд., Ростов-на-Дону, Феникс, 2014, էջ 13-14:

Այդ իսկ պատճառով, ըստ երևույթին, նպատակահարմար է փիլիսոփայական մարդաբանության կարգավիճակի ըմբռնման առնչությամբ տարբերակել հետևյալ չորս տեսանկյունները. ա) պատմափիլիսոփայական, բ) ինստիտուցիոնալ, գ) թեմատիկ (մարդու թեման տարբեր մտածողների փիլիսոփայական հայեցակարգերում), դ) ըստ գիտական դպրոցների (XX դարի գերմանական փիլիսոփայական մարդաբանությունը) և ե) ներառական (մարդաբանական ուսմունքների համալիր և միջգիտակարգային բնույթը)¹⁴:

Դասական փիլիսոփայական մարդաբանության ավանդական թեմաներն են՝ մարդու ծագումը, նրա բնության և էության հիմնախնդիրները, մարդկային կեցության մոդուսները (կյանք-մահ, լինել-ունենալ) (Է. Ֆրոմ), ճակատագիր-ազատություն, միայնակություն-կապվածություն, մարմնականություն-ոգեղենություն, կյանքի իմաստ-«Էկզիստենցիալ վակուում» (Վ. Ֆրանկլ), հոգու և մարմնի փոխհարաբերությունը, Ես-Դու-Ուրիշը հարաբերությունները (Մ. Բուբեր), անհատի, անձի և ինքնության հիմնախնդիրները, մարդու Էկզիստենցիալ սուբյեկտիվության ձևերը (կարոտ, թախիծ, անտարբերություն, հուսահատություն, ամոթ, մեղք և այլն), մարդու Էկզիստենցիալ գոյության օբյեկտիվացման ձևերը (խոստովանություն, օրագիր, մասնավոր նամակագրություն, հիշողություններ, ինքնակենսագրություն և այլն):

Այն փիլիսոփաները, ովքեր հերքում են փիլիսոփայական գիտելիքի շրջանակներում փիլիսոփայական մարդաբանության՝ որպես մարդու մասին մետաֆիզիկական հայեցակարգի գոյությունը, այդ հանգամանքը հիմնավորում են այն դիտարկմամբ, որ XX դարի վերջին քառորդից մինչ այսօր չի ստեղծվել մարդու մասին որևէ նոր, նշանակալի փիլիսոփայական ուսմունք: Ըստ այդմ ժամանակակից փիլիսոփայական մարդաբանությունը գոյություն ունի ոչ թե որպես փիլիսոփայական գիտելիքի առանձին, առաջատար ուղղություն, այլ միայն որպես մարդաբանական տարբեր հիմնախնդիրների ամբողջություն: Իսկապես, անցյալ դարի 90-ական թվականներից սկսած, փիլիսոփայական մարդաբանությունը կարծես «մշակութային դադար» է հայտարարել¹⁵, իսկ նրա առարկան այլևս «ստվերում է»¹⁶: Փիլիսոփայական մարդաբանության խնդրակարգը «յուրացնում» են գիտության փիլիսոփայությունը, պոստմոդեռնիզմը, վիրտուալ ռեալության փիլիսոփայությունը: Ֆ. Դոլմեյրը, վերլուծելով այդ իրողության պատճառները առանձնացնում է երկու կարևոր որոշարկիչներ՝ փիլիսոփայական և աշխարհաքաղաքական: Պատճառների առաջին խմբին դասվում են նախորդ փիլիսոփայության և մշակույթի նկատմամբ ծայրահեղ նիհիլիստական և հա-

¹⁴ Տե՛ս **Дорофеев В.** О статусе философской антропологии // Рефлексии, 2011, № 2(4), էջ 17:

¹⁵ Տե՛ս **Смирнов С. Л.** Философская антропология // Человек, 2003, № 4:

¹⁶ Տե՛ս **Долмейр Ф.** Возвращение философской антропологии: субъективные размышления // Человек., 2010, № 4, էջ 5:

կամարդասիրական վերաբերմունքով բնութագրվող «սուրյեկտի մահը», «հեղինակի մահը» և «մարդու մահը» պոստմոդեռնիստական գաղափարները: Մշակույթի տարբեր ոլորտներում պոստմոդեռնիզմի լայն տարածումը հանգեցնում է փիլիսոփայական մարդաբանության գիտակարգային կարգավիճակի արժեզրկմանը: Ժակ Դերիդան հռչակում է «հակահումանիստական և հակամարդաբանական տեղատվության» վերահաս դարաշրջանի հաղթարշավի մասին: Ֆ. Դոլմեյրի համոզմամբ՝ փիլիսոփայական մարդաբանության գիտակարգային կարգավիճակի արժեզրկման երկրորդ պատճառը համաշխարհայնացման տեմպերի աննախադեպ արագացումն է, ինչը հանգեցնում է «սպառողականության գլոբալ միօրինականացմանը»: Դրան նպաստում են նաև գիտությունների և գիտական աշխատակարգերի բուռն զարգացումը: Օրինակ, կենսաբժշկության և գենային ինժեներիայի գաղափարներով և պրակտիկաներով պայմանավորված՝ մարդու ըմբռնման կենսաբանական ռեդուկցիոնիզմը կամ տեղեկատվական ռեդուկցիոնիզմը, որը մարդուն մեկնաբանում է սուկ որպես համացանցի կեղծ (քվազի) սուրյեկտ: Բայց Ուլրիխ Բեկի կողմից մանրամասնորեն հետազոտված քաղաքակրթական ռիսկերի ժամանակակից հասարակությունում փիլիսոփայական մարդաբանությունը մոռացության մատնելը անշնորհակալ գործ է: Օրավուր աճող տնտեսական, սոցիալական, ռազմաքաղաքական, տարածաշրջանային և աշխարհաքաղաքական, էկոլոգիական մարտահրավերներն ու փորձությունները մարդուն հասցնում են մարդկայինի գոյութենական եզրագծին, դրանից անդին իշխում են անմարդկայինը, ապակառուցողականը: Այս երևույթի մասին են վկայում թերիանտրոպիան¹⁷ և տրանսհումանիզմը¹⁸: Թերիանտրոպիայի գաղափարախոսության համաձայն՝ մարդն իրեն նույնականացնում է որևէ կենդանու հետ և իր կյանքն ու կենսակերպը կազմակերպում տվյալ կենդանու զազանաբարո վարքին համապատասխան: Ն. Ս. Կուռեկը¹⁹ տարբերակում է զազանաբարո հոգու և զազանաբարո վարքի հետազոտության երկու ուղղություն: Համանման վարքի ուսումնասիրության առաջին արդյունքները ներկայացրել է դեռևս Արիստոտելը: XIX դարում ձևավորվում են մարդու ֆիզիկական և հոգեկան վերասերմանը նվիրված որոշ գիտական տեսություններ, ո-

¹⁷ Թերիանտրոպիա (հուն. «therion» [θηρίον]- «վայրի կենդանի» կամ «զազան» (ուղղակի կաթնասուն) և «anthrōpos» [άνθρωπος]- «մարդ»): Թերիանտրոպիան համոզմունք է, որ մարդը մասամբ ոչ մարդկային կենդանի է: Ակադեմիական գրականության մեջ կարծիքները տարբեր են, թե դա հոգեկան հիվանդություն է, թե հոգևոր համոզմունք: Արևմուտքում այն գրեթե միշտ ուսումնասիրվում է հոգեբուժության ասպարեզում: Երբեմն դրա փոխարեն օգտագործվում է «զոոանտրոպիա» եզրույթը:

¹⁸ Տրանսհումանիզմ (լատ. trans-միջոցով, հանուն և homo-մարդ) – մարդու մտավոր և ֆիզիկական հնարավորությունների բարելավումն ու կատարելագործումը քաջակերող փիլիսոփայական հայեցակարգ և միջազգային շարժում, որի նպատակը մարդկային գոյության անցանկալի ընթացակիցների (ցավ, տառապանք, հիվանդություն, անգամ մահ) վերացումն է:

¹⁹ Տե՛ս **Курек Н. С.** Звероподобное поведение. Линии Аристотеля и Фрейда // Человек, 2009, № 1:

րոնք այդ գործընթացը մեկնաբանում են որպես ինվոլյուցիայի անկասելի արդյունք: Չ. Ֆրոյդի կարծիքով, մարդու գազանաբարո վարքի պատճառը այլազան հոգեկան հիվանդություններն են (հոգեկան ռեգրեսիա դեպի գոգֆորբիա և տոտեմիզմ): Երկրորդ ուղղությունը տրանսհումանիզմն է: Այս ուղղության հիմնական գաղափարը և վերջնական նպատակը հետմարդու՝ որպես ոչ մարդկային սուբստրատով և ոչ մարդկային կենսասոցիալական գոյաձևով ապրող մարդկային նոր ցեղի ստեղծումն է²⁰: Երկու ուղղություններն էլ անդառնալիորեն իրենց կապերը խզում են հումանիզմի հետ, այն հումանիզմի, որտեղ մարդն ընկալվում է որպես բարձրագույն արժեք և գերագույն նպատակ: Այս գաղափարախոսությունները մարդկային վարքի ապակառուցողականության բազմաթիվ դրսևորումների ոչ համարժեք պատասխանն են: Վերլուծելով մարդկային վարքի ապակառուցողականության դրսևորումները՝ Վ. Բուկրեևը²¹ ներկայացնում է դրանց որոշ բնութագրական հատկանիշներ: Դրանք են՝ մարդկային բնության անկայունությունը, փոխադարձ օտարումը, սեռերի միջև բնական տարբերությունների կորուստը, վարքի ոչ համարժեքությունը, պատմական հիշողության կորուստը, հոգևոր կյանքի բարձրագույն ձևերի հանգեցումը վիտալ-մարմնական պարզունակ ձևերի, խոսքի ձևախեղումը, անձնական անկախության աստվածացումը և այլն: Թեև այս թվարկումը համակարգայնացված չէ և որևէ ընդհանուր հիմունքից զուրկ է, բայց, ցավ ի սիրտ, քաղաքակրթական փոխակերպումներին և բժշկատեխնոլոգիական զարգացումներին զուգընթաց՝ անընդհատ ընդարձակվելու հստակ միտում է դրսևորում: Ապամարդկայնացման չարաղետ գործընթացն սկսում է իր ավերիչ հաղթարշավը: Ահա թե ինչու վերոգրյալ հիմնախնդիրների պարզ թվարկումն իսկ բավարար է հասկանալու համար, որ սրանք մետաֆիզիկական լուրջ անդրադարձի կարոտ խնդիրներ են, ուստի համանման գաղափարախոսությունների և ժամանակակից մարդու ապակառուցողականության այլևայլ դրսևորումների հետազոտությունն այսօր փիլիսոփայական մարդաբանության ամենահրատապ և կարևորագույն խնդիրներից է: Ի վերջո, փիլիսոփայական մարդաբանության ամենամեծ ու վեհ կոչումը ապամարդկայնացումից մարդու՝ որպես առանձնահատուկ կենսասոցիալական տեսակի փրկությունն է:

Հետարդիական աշխարհում փիլիսոփայական մարդաբանության կարևորման նշանակալի մեկ այլ դրդապատճառ է շատ տարածված այնպիսի մի երևույթ, ինչպիսին **Էսկապիզմն**²² է: Ժամանակակից աշ-

²⁰ Տե՛ս **Летов О. В.** Человек и «сверхчеловек»: этические аспекты трансгуманизма // Человек, 2009, № 1:

²¹ Տե՛ս **Букреев В. С.** Проблема человека в современной философской антропологии // Вестник РФО, 2006, № 3(39):

²² Էսկապիզմ (անգլ.՝ escape-«փախչել»)՝ խուսափում կյանքում տհաճ, ձանձրալի իրողություններից՝ հատկապես այլ ավելի հետաքրքիր, բայց անիրական բաների մասին կարդալու, մտածելու միջոցով, տեղափոխություն առօրյա իրականությունից այլ գոյություն, այլ իրականություն, այլ աշխարհ, փախուստ իրականությունից:

խարհում գիտության և տեխնոլոգիաների բուռն զարգացմամբ պայմանավորված օբյեկտիվ (բնություն) և մարդու կողմից ստեղծված սուբյեկտիվ (սոցիալական, գեղարվեստական և այլն) ռեալություններից զատ ձևավորվում է նոր՝ կեղծսուբյեկտային համակարգչացանցային ինտերնետ-ռեալությունը, որտեղ մարդիկ ներկայացված են մարմնականությունից զուրկ՝ զուտ մտածողության ձևով (համացանցաբնականներ, հակերներ և այլն): Ժամանակակից աշխատակարգերի օգնությամբ կառուցարկված այդ ռեալությունն օրավուր ավելի ու ավելի շատ մարդկանց է ներքաշում իր միջավայր, զբաղեցնում նրանց մտքերը, ժամանակը, պարտադրում էսկապիստական ապրելակերպ, մարդկանց հեռացնում կյանքի իրական, բարդ խնդիրների մասին որոշումներ կայացնելուց: Ըստ էության, սա ոչ այլ ինչ է, քան ազատությունից փախուստի նոր ձև: Ինտերնետ-ռեալության թիկունքում կանգնած են ժամանակակից աշխարհի այնպիսի ազդեցիկ ու հզոր ուժեր, ինչպիսիք են համակարգիչներ և ինտերնետ ծրագրեր արտադրող ընկերությունները, տեղեկատվական ալիքների սեփականատերերը, տեղեկատվական հասարակության և համակարգչային-վիրտուալ աշխարհի մասին տարատեսակ տեսությունների հեղինակները և այլն: Հետարդիական աշխարհում մինչև տառաճանաչ դառնալը երեխաները վաղուց արդեն հմտորեն օգտվում են smart սարքավորումներից, ժամանակի մի զգալի հատված տրամադրում են համակարգչային խաղերին: Ձևավորվում է մարդու մի նոր տիպ Homo virtualis-ը, նրա համար վիրտուալ աշխարհն ավելի ռեալ և անհրաժեշտ է, քան իրական աշխարհը. նա ուզում է ապրել իր նմանների միջավայրում, շփվել իր նմանների հետ: Ուրիշներն իր համար եթե ոչ թշնամի, ապա առնվազն ոչ յուրային, օտար են, հետեվաբար՝ պոտենցիալ առումով վտանգավոր: Այս տիպի մարդիկ ունեն իրենց լեզուն, իրենց արժեքները, միմյանց հետ հաղորդակցվելու միայն իրենց բնորոշ եղանակները, բառապաշարը հարուստ չէ, հաճախ օգտվում են միայն իրենց հասկանալի հապավումներից: Մարդկանցից օտարված Homo virtualis-ը հակասություններով լեցուն, դրամատիկ կեցության օտարված, խորթ զավակն է: Անդրանցական վիրտուալ աշխարհն աստիճանաբար կլանում է ժամանակակից մարդուն: «Դա փախուստ է սուբյեկտայնությունից և ազատությունից, նկատում է Վ. Ա. Կուտիբևը,- ըստ էության, դա ոչ այլ ինչ է, քան փախուստ իրականությունից: Իրականության անգիտակցական, իսկ գուցե արդեն գիտակցական մերժումն ազդարարում է վիրտուալի հաղթանակը ռեալի նկատմամբ: Տեղեկատվական-նորարական քաղաքակրթությունը դառնում է

Homo virtualis-ի (ոչ)կյանքի կերպը»²³: Փաստորեն, մարդկանց հարաբերությունների մերձավոր ապագան ուրվագծվում է որպես (առանց օրգանների) մարմնի (Ժ. Դելյոզ) և առանց կենդանի խոսքի, ջերմ ու մտերմիկ անմիջական շփումների, սոսկ «ուղեղից- ուղեղ» վիրտուալ

²³ Кутырев В. А. Крик против небытия // Вопросы философии, 2008, № 8, с. 69.

համակեցություն: Մեռուկացված մարդու կաթվածահար այս հասարակությունը ցանցային հաղորդակցության ցանկալի իդեալն է:

Վտանգավոր այս իրավիճակը հաղթահարելու, Ես-ի ու Դու-ի և Ես-ի ու Մենք-ի հոգևոր- մարմնական, առավել ևս հոգևոր անմիջական, կենդանի շփումն ապահովելու առնչությամբ անփոխարինելի են փիլիսոփայական մարդաբանության դերն ու նշանակությունը: Կեղծ սուբյեկտային վիրտուալ ռեալությունը մարդկային իրական կյանքի նկատմամբ չպետք է ունենա որևէ բացառիկ մենաշնորհ, առավել ևս փոխարինի նրան: Մարդու մեջ կան այնպիսի դրական որակներ (այլափրություն, հերոսականություն, նվիրում և այլն), որոնք զարգացնելով և որոնց վրա հենվելով՝ հնարավոր է կատարելագործել սոցիալական միջավայրը և միջանձնային հարաբերությունները, մարդու հոգեբանական պաշարներն ամրապնդելով՝ օգնել նրան՝ հարմարվելու կեցության նոր իրողություններին ու իրադարձություններին²⁴: Դրա համար անհրաժեշտ է զարգացնել մարդու մասին հենց իր իսկ գիտելիքները, հաշվի առնել իրականացվող տնտեսական, սոցիալական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների մարդաբանական տեսանկյունները, միշտ հիշել, որ կյանքը ո՛չ հանդիսախաղ է և ո՛չ էլ տոն. կյանքը դժվար զբաղմունք է, և նրա միակ չափանիշը պետք է լինի ոչ թե երկարատևությունը կամ հաճոյաշատ օրերի առատությունը, այլ այն, թե ինչպես է այն օգտագործվում: Նրանք, ովքեր յուրաքանչյուր արշավույս դիմավորում են որպես կյանքի սկիզբ, իսկ վերջալույսը՝ ավարտ, և այդ կարճատև կյանքերից յուրաքանչյուրը նշում որևէ բարի արարքով՝ ակնթարթն իսկ հագեցնելով մարդկային խորին բովանդակությամբ, ապրում են լիարժեք, իմաստավորված ու արժանապատիվ կյանքով:

Եվ այսու, քանի դեռ գոյություն ունի կենսասոցիալական մարդ տեսակը, նա միշտ էլ մետաֆիզիկական և էկզիստենցիալ անդրադարձի կարիք կունենա: Ուստի վաղ է մոռացության մատնել և հրաժարվել փիլիսոփայական մարդաբանության հետազոտական հարուստ գործիքակազմից: Օգնելու համար մարդուն, ով ապրում է տարատեսակ ռիսկերի ու սպառնալիքների, հոգսերի ու տագնապների ժամանակակից աշխարհում, փիլիսոփայական մարդաբանությունը հրատապ շատ խնդիրների լուծման համար կարող է ավելի քան օգտակար և արդյունավետ լինել:

ГАГИК СОГОМОНЯН – *Научный статус философской антропологии.* – Выбор человека всегда имеет эсхатологическую перспективу, исходя из того, по какому пути он пойдет- жизни или смерти – от этого зависит ход человеческой истории и ее завершение. Цивилизация постепенно приближается к чрезвычайно опасному пределу, полному соблазнов, за которым влияние неконтролируемых сил может оказаться фатальным для человека. Пришло время протрезветь. В этом отношении роль и значение философской антропологии неоспоримы.

²⁴ Տե՛ս Գуревич Ս. С. Антропологическая катастрофа // Своб. Мысль. 1997, № 11, էջ 44:

В философской антропологии выделяют два направления: философско-антропологический эссенциализм и экзистенциализм. Эссенциалистская философская антропология исследует отношения человека с природой, обществом и культурой, а экзистенциалистская философская антропология исследует отношения человека с Богом, с другими людьми и с самим собой. В статье представлены предмет, проблемы и научный статус философской антропологии и обосновывается мысль, что преждевременно отказываться от богатого исследовательского инструментария философской антропологии. В результате анализа автор приходит к выводу, что человек обладает такими положительными качествами, опираясь на которые, можно улучшить социальную среду и межличностные отношения. Для этого необходимо развивать знания о самом человеке, учитывать антропологические аспекты реализуемых экономических, социальных и институциональных реформ.

Ключевые слова: философская антропология, антропологическая философия, философскоантропологический эссенциализм, философскоантропологический экзистенциализм, постмодернизм, философия виртуальной реальности, териантропия, трансгуманизм, дегуманизация, эскапизм

GAGIK SOGHOMONYAN – *Scientific Status of Philosophical Anthropology.* – Man's choice always has an eschatological perspective, the course of human history and its completion depends on which path he takes: life or death - Civilization is gradually approaching a tempting but extremely dangerous limit, beyond which the influence of uncontrollable forces can be fatal for a person. It's time to sober up. In this regard, the role and importance of philosophical anthropology is undeniable.

Two directions are distinguished in philosophical anthropology: philosophical anthropological essentialism and existentialism. Essentialist philosophical anthropology examines man's relationship with nature, society, and culture, and existentialist philosophical anthropology examines man's relationship with God, others, and himself. The subject, problems and scientific status of philosophical anthropology are presented. The idea is that it is too early to forget and abandon the substantiated rich research toolkit of philosophical anthropology. As a result of analysis, the author comes to the conclusion that a person has some positive qualities, developing and relying on those it is possible to improve the social environment and interpersonal relationships. For this, it is necessary to develop the knowledge about the person himself, taking into account the anthropological aspects of the economic, social and institutional reforms being implemented.

Key words: philosophical anthropology, anthropological philosophy, philosophical anthropological essentialism, philosophical anthropological existentialism, postmodernism, philosophy of virtual reality, therianthropology, transhumanism, dehumanization, escapism